

Chrzanowski, Tomasz

"Pogranicza. Przestrzeń kulturowa", Olsztyn 2007 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3, 357-359

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R ECENZJE I OMÓWIENIA

Pogranicza. Przestrzeń kulturowa, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn 2007, ss. 240.

Z pewnością cykliczność organizowanych konferencji naukowych na określony temat ma wiele zalet. Pozwala śledzić ewolucję ujęć konkretnych zagadnień przez badaczy reprezentujących różne ośrodki naukowe. Z tym większą przychylnością należy przyjąć wydanie w osobnym tomie materiałów z drugiej konferencji „Pogranicza”, zorganizowanej przez olsztyński Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego i Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie oraz Muzeum Ziemi Piskiej w Piszcu. Większość artykułów z pierwszej konferencji została zamieszczona w numerze drugim „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” z 2006 r. Przewodnym tematem wspomnianej konferencji była tym razem przestrzeń kulturowa. W recenzowanej publikacji znalazło się szesnaście artykułów ujmujących w sposób heterogeniczny tytułową przestrzeń, co przyniosło w rezultacie zróżnicowane ustalenia i konkluzje z zakresu geografii historycznej, dziejów kultury, architektury i historii politycznej. Pojęcie „przestrzeń kulturowa” okazało się bowiem bardzo pojemne i inspirujące dla ludzi nauki zajmujących się odległymi od siebie dyscyplinami badawczymi.

Nie zabrakło w tomie doniesień z zakresu dziejów krajobrazu historyczno-politycznego. Artykuł autorstwa Stanisława Achremczyka *Warmia i Mazury w historycznych podziałach administracyjnych* stanowi rys dziejów reform administracyjnych na Warmii i Mazurach. Jak wynika z konkluzji autora, znaczenia przestrzeni we współczesnym życiu codziennym dowodzą chociażby spory wynikłe po ostatniej reformie administracyjnej kraju w 1999 r. Z kolei Adam Szweđa w artykule *Tryb i metody przeprowadzania delimitacji między Królestwem Polskim a państwem zakonu krzyżackiego w Prusach w XIV i XV wieku* porusza m.in. problem ustalania granicy polsko-krzyżackiej po pokoju kaliskim, którą ostatecznie wytyczono w 1349 r. Losy tej delimitacji są doskonałym przykładem zmiany wyobrażenia o granicy. Wcześniej była to po prostu rubież, natomiast w okresie późnośredniowiecznym wyznaczano już prostopadłą linię do płaszczyzny Ziemi. Precyzyjne wytyczanie granic pomiędzy państwem polskim i krzyżackim nie doprowadziło jednak do przerwania nieporozumień. Obie strony bowiem zawarte traktaty (np. ten w Murzynnem dotyczący delimitacji pomiędzy Nową Marchią a Polską) interpretowały z korzyścią dla siebie. Interesujący przebieg miało również ustalanie granicy na mocy pokoju melneńskiego (1422), kiedy to zainteresowani wysuwali wobec siebie kolejne zarzuty. Jak wynika z ustaleń Szweđy, także i ten pokój nie przyczynił się do ostatecznego wytyczenia granicy polsko-krzyżackiej.

Artykuł Filipa Wolańskiego *Pojęcia granicy w polskich osiemnastowiecznych podręcznikach geograficznych* przynosi informacje na temat rozumienia granicy w nowożytnych wydawnictwach podręcznikowych. Dominowała wówczas rola rzek w wyznaczaniu granic. Pojawiały się już jednak próby definiowania pogranicza, z uwzględnieniem zasięgu języka na danym terytorium. Janusz Hochleitner w tekście *Tradycja grodzenia wsi na pograniczu warmińsko-mazurskim* stwierdza, że grodzenie pól i osad nie było jedynie praktycznym elementem życia, ale dotyczyło przede wszystkim sfery duchowej i kulturowej ówczesnej ludności.

Do prac z zakresu dziejów kultury materialnej należy zaliczyć artykuł Waldemara Rozynkowskiego *Przestrzeń liturgiczna w kaplicach krzyżackich domów zakonnych w Prusach – zarys problematyki*. Pojęcie przestrzeni zostało tu zawężone do pomieszczenia służącego czynnościami sakralnym, czyli kaplic. Autor opisuje funkcje przedmiotów stanowiących wyposażenie tych części domów zakonnych na przykładzie zamku elbląskiego.

Dwa artykuły poruszają tematykę dziejów architektury. Adam Płoski w artykule *Dziedzictwo przemysłowe regionu Warmii i Mazur drugiej połowy XIX w. oraz przełomu XIX i XX w.* na przykładzie miast Warmii i Mazur wskazuje, jakie znaczenie dla przestrzeni miejskiej miał rozwój przemysłu i infrastruktury od drugiej połowy XIX stulecia. Wyraźnie wzrosła np. wartość parceli znajdujących się w pobliżu torów kolejowych. Przemysłowe innowacje docierały również na wieś, m.in. w postaci folwarcznych młynów i spichlerzy. Z pewnością należy zgodzić się z tezą autora o konieczności kontynuowania badań nad dziedzictwem przemysłowym Warmii i Mazur. Z kolei Barbara Zalewska w tekście *Budownictwo drewniane Mazur południowych* omawia wzorce mazurskiego drewnianego budownictwa mieszkań i zabudowań gospodarczych.

Jeden z burzliwych i intrygujących zarazem aspektów w dziejach politycznych XX w. porusza Adam Szymanowicz w materiale *Pogranicze Prus Wschodnich jako obszar walki wywiadowczej Polski i Niemiec w latach 1918–1939*. Autor ukazuje nieoficjalną stronę polskich wysiłków na Warmii, Mazurach i Powiślu w okresie plebiscytowym i w całym dwudziestoleciu międzywojennym. Omawiając funkcjonowanie instytucji odpowiedzialnych za działania wywiadowcze na terenie Prus Wschodnich, potwierdza raz jeszcze znany z literatury pogląd o przychylności Mazurów dla rządów hitlerowskich. Z kolei ostatni artykuł w zbiorze – *Próby tworzenia struktur konspiracji niepodległościowej na pograniczu Polski i Prus Wschodnich po 1945 r.* autorstwa Waldemara Brendy informuje nas o istotnej roli Białostoczczyzny w organizowaniu podziemnych struktur niepodległościowych w rejonie Polski północno-wschodniej, a także o wielu innych próbach zawiązywania konspiracji.

Z kolei w czasy nowożytny przenosi nas Robert Kołodziej w artykule *Między wrogością a współpracą. Pogranicze polsko-tureckie w czasach Władysława IV*. Na podstawie korespondencji hetmana Stanisława Koniecpolskiego udowadnia, że pogranicze polsko-tureckie było palącym problemem polskiej polityki zagranicznej również w okresie nominalnego pokoju. Ówczesna dyplomacja potrafiła jednak przyczynić się do łagodzenia wielu sporów. Autorką artykułu *Sytuacja kupców angielskich w miastach pruskich i inflanckich na początku XVIII w. w świetle relacji Johna Robinsona* (ss. 165–177) jest Barbara Krysztopa-Czupryńska. John Robinson, przyszły biskup Londynu, a w latach 1702–1707 poseł na dworze Augusta II, opisywał w korespondencji działania zmierzające do ochrony angielskiego handlu i interesów kupców brytyjskich w rejonie Bałtyku w okresie wojny północnej. Autorka podkreśla, że starania te były zwieńczone nadszperowanymi sukcesami. Aleksandra Skrzypietz w bogato udokumentowanym artykule *Królewicz Jakub Sobieski – na pograniczu wielkiej polityki* opisuje losy rodziny Sobieskich po przegranej elekcji 1697 r., relacje Jakuba Sobieskiego z Augustem II, pozycję rodu na międzynarodowym polu towarzyskim i politycznym, konszachty Jakuba z Karolem XII w okresie wojny północnej, a także starania Piotra I o pozyskanie królewicza dla rosyjskich interesów politycznych. Rodzina Sobieskich odnotowywała jednak wiele niepowodzeń w planach matrymonialnych, głównie z powodu wzrastających z biegiem lat problemów finansowych.

Dwa teksty poruszają problematykę organizacji życia politycznego i społecznego w 1945 r. Elżbieta Chrostowska w artykule *Pisz około roku 1945 – miasto na pograniczu dwóch epok* przytacza wspomnienia na temat zniszczeń Pisz dokonanych przez wojska radzieckie, przedstawia powojenną odbudowę miasta oraz organizację nowych władz, ich postępowanie wobec ludności ma-

zurskiej, a także relacje pomiędzy polską władzą a Armią Czerwoną. Opisuje także losy Mazurów, którzy pozostali tu po 1945 r. Działania ówczesnych władz polskich, nacechowane zupełną ignorancją wobec regionalnej tożsamości Mazurów, zmierzały do przekonania tej ludności do polskości. Kroki te okazały się w przeważającej mierze bezowocne. W artykule zabrakło jednak informacji o skali terroru władz polskich wobec ludności mazurskiej w końcu lat czterdziestych, choć nie można autorce odmówić obiektywizmu w przedstawianiu tak bardzo złożonej sytuacji ludności mazurskiej po 1945 r. Z kolei z tekstu Macieja Fica *Szkolna codzienność byłego pogranicza na przykładzie Górnego Śląska w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej* wynika, że na terenie tej dzielnicy na gruncie edukacyjnym dochodziło do stosowania zdecydowanych zabiegów polonizacyjnych. Bolesnym doświadczeniem dla Ślązaków był brak znajomości realiów tej dzielnicy przez przybyłych tu nauczycieli oraz polityka władz dążących do laicyzacji kształcenia i dyskryminacji gwary śląskiej.

W omawianym tomie znalazły się także dwa artykuły poświęcone dziejom mentalności szlacheckiej w XVIII i XIX w. Dariusz Rolnik w artykule *Szlachta Rzeczypospolitej schyłku rządów Stanisława Augusta wobec Rosji. Dobre sąsiedztwo w wyobrażeniach obywateli kresów wschodnich* opisuje stosunek szlachty do Rosji w latach 1788–1794. Zdaniem autora przed wybuchem konfederacji targowickiej dominowała tendencja do krytykowania państwa carów, której uległa również większość szlachty z południowo-wschodnich terenów Rzeczypospolitej. Oficjalna polityka państwa nie zawsze jednak pokrywała się z lokalnymi interesami przedstawicieli analizowanej warstwy społecznej. Interesującym wątkiem poruszonym przez Rolnika jest również swoisty brak wyobraźni politycznej elit schyłku Rzeczypospolitej, niedoceniających potęgi i zagrożenia płynącego ze strony Rosji. Z kolei Dariusz Nawrot w artykule *Świat szlachecka litewskiego – życie na pograniczu dwóch imperiów w początkach XIX w.* analizuje postawy szlachty litewskiej po trzecim rozbiore Polski. Ocalałe w zaborze rosyjskim sejmiki nawet przy swoich ograniczonych funkcjach pozostawały trwałym elementem życia szlacheckiego, chociaż coraz silniej ulegały wpływowi biurokracji zaborczej. Na postawy szlachty wobec obu cesarzy – Napoleona i Aleksandra I – wpływały takie czynniki, jak świadoma eksploatacja Litwy przez Rosjan w przededniu wojny 1812 r., a także ponowna dewastacja kraju po wkroczeniu Wielkiej Armii. Mimo to na Litwie walczone u boku Napoleona, chociaż cesarz Francuzów był *de facto* jej okupantem. Wydaje się, że szczególnie interesująca byłaby konfrontacja ustaleń Nawrota z wynikami prac Daniela Beauvois na temat postaw szlachty ukraińskiej wobec zaborcy w XIX w.

Z powyższego omówienia wynika, że recenzowane wydawnictwo zawiera bardzo różnorodny materiał, poświęcony czasom od średniowiecza do dziejów najnowszych. Przestrzeń kulturowa okazała się tematem bardzo inspirującym, a przedstawione artykuły cechuje wysoki stopień kompetencji. Plusem szaty graficznej wydawnictwa jest poręczny format i dobór czcionki, zapewniające przejrzystość tekstu i wygodę czytania. Materiały pokonferencyjne powinny jednak zawierać słowo wstępne, informujące chociażby o miejscu i czasie oraz o motywach wyboru – skądinąd bardzo interesującego – tematu. Zabrakło też informacji o zdjęciu zdobiącym pierwszą stronę okładki. Mimo tych uwag nie ulega wątpliwości, że *Pogranicza. Przestrzeń kulturowa* to wydawnictwo nader wartościowe.